

АКСІОЛОГІЯ НАЛЕЖНОГО: ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ЧАСИ ВИКЛИКІВ ТА КРИЗ

УДК 165:17.022.1:17.023

DOI [https://doi.org/10.32782/NPU-VOU.2026.2\(101\).06](https://doi.org/10.32782/NPU-VOU.2026.2(101).06)

Андрій МАТВІЙЧУК

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри правових природоохоронних дисциплін
Навчально-наукового інституту права та гуманітарних наук,
Національний університет водного господарства та природокористування
<https://orcid.org/0000-0002-0008-8589>

Ірина СМАЛЬ

кандидатка філософських наук,
доцентка кафедри історії, теорії держави і права та філософії,
Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука
<https://orcid.org/0000-0002-1146-8026>

ТЕОРІЯ НАЛЕЖНОГО ТА АКСІОЛОГІЧНЕ ЗНАННЯ: ДО ПИТАННЯ ЗМІСТОВНОЇ ВЗАЄМООБУМОВЛЕНОСТІ

Пропонована стаття, підготовлена у дискурсі сучасної практичної філософії, присвячена аргументації тези про змістовну взаємообумовленість теорії належного та аксіологічного знання. У роботі показано, що представники теорії належного визнають залежність дотримання певних правил чи норм від того, наскільки вони відображають та захищають життєво важливі цінності. Для адептів ціннісної теорії загальним є переконання про особливий потенціал реалізації особою обов'язку за умови внутрішнього прийняття його ціннісних засад. У підсумку зроблено висновок, що установка про змістовну взаємообумовленість деонтології та аксіології підлягає парадигмізації, оскільки має методологічний потенціал у контексті формування моральних принципів і настанов та пов'язаних з ними внутрішніх імперативів, як, зокрема, основи службового обов'язку, особливо важливого для представників професій, що відносяться до типу «людина – людина».

Ключові слова: теорія належного, деонтологія, аксіологія, теорія цінностей, методологічний потенціал, парадигмізація.

Andrii MATVIYCHUK

Irina SMAL

THE THEORY OF THE OUGHT AND AXIOLOGICAL KNOWLEDGE: ON THE QUESTION OF CONTENT INTERDEPENDENCE

This article, developed within the discourse of contemporary practical philosophy, addresses the argumentation of the thesis regarding the substantive interdependence of deontological theory and axiological knowledge. The paper demonstrates that proponents of deontological theory acknowledge that adherence to certain rules or norms depends on the extent to which they reflect and protect vital

values. For adherents of value theory, there is a common conviction regarding an individual's distinct potential for fulfilling duty, provided that its value foundations are internally accepted. Ultimately, it is concluded that the premise of the substantive interdependence between deontology and axiology is subject to paradigmization, as it possesses methodological potential in the context of forming moral principles, attitudes, and associated internal imperatives – specifically serving as the foundation of professional duty, which is particularly crucial for representatives of 'person-to-person' professions.

Key words: theory of the ought, deontology, axiology, value theory, methodological potential, paradigmization.

Вступ. Питання, чому люди повинні перейматися тим, що зобов'язані робити, що є правильним і справедливим як мотиви обов'язку, та, водночас, у чому суть власне обов'язку, без перебільшення можна віднести до фундаментальних питань практичної філософії. Означені питання, як засвідчують спеціальні дослідження [5; 11; 15; 29; 32], становили предмет роздумів та дискусій від Античності до Новітніх часів, що не дивно. Життєва й соціальна практика людини в усі часи із драматичною гостротою актуалізувала тему необхідності, обов'язку та належного – часто як протизвагу особистій свободі. Людина напевно приречена шукати відповідь на питання, що для неї є (і чи є) належне (обов'язкове), чим це зумовлено, чи варте зусиль, чи допустимо проігнорувати належне (знехтувати обов'язком)?

При цьому необхідно пам'ятати, що експлікація «належного» у вигляді етики обов'язку, як складника практичної філософії, була здійснена ще Імануїлом Кантом, а відповідні філософські напрацювання мали конструктивне та інтегруюче значення для усіх наступних концептуальних побудов у межах теорії належного. Водночас, не можемо не звернути увагу на позицію німецького класика, відповідно до якої людина визначена лишень метою і у жодному разі не може поставати засобом. Ця моральна максима Канта, має очевидний аксіологічний аспект, адже, по-перше, людина визнається найвищою цінністю, а, по-друге, практична філософія, у тому числі етики обов'язку, завдяки Канту, набуває очевидного ціннісного виміру.

На підставі означеного постає, на наш погляд, логічне питання про змістовну взаємообумовленість теорії належного та аксіологічного знання. Вказане питання становить не лише теоретичний інтерес,

але й важливе з точки зору практики формування моральних принципів і настанов та пов'язаних з ними внутрішніх імперативів, як, зокрема, основи службового обов'язку особливо важливого для представників професій, що відносяться до типу «людина – людина».

Відзначимо, що авторам не вдалося награти на дослідження, в яких предметом спеціальної уваги поставало б питання про змістовну взаємообумовленість теорії належного та аксіологічного знання. Водночас, формулювання такого питання було б не можливе без опрацювання значного обсягу матеріалів, що присвячені змісту, проблемному полю, теоретичним та практичним напрацюванням теорії належного та аксіології.

Варто наголосити, що для формування авторського погляду на питання взаємообумовленість теорії належного та аксіологічного знання вплинули, по-перше, фундаментальні праці науковців, що розробляли різні аспекти деонтології – теорії належного, а саме Гарольда Причарда («Чи моральна філософія заснована на помилці?» [22]), Девіда Росса («Правильне і добре» [25]), Джона Ролза («Теорія справедливості» [23]), Роберта Нозіка («Анархія, Державність та Утопія» [18]), Томаса Скенлона («Що ми повинні один одному» [26]), Аласдера Макінтайра («Чия справедливість? Яка раціональність?» [17]), Аматіа Етціоні («Відкриття Співдружності: претензії, обов'язки та програма комунітаризму» [8]). Роботи згаданих авторів уможливають твердження про вагомий аксіологічний аспект теорії належного.

З іншого боку, авторські візії та підходи до питання взаємообумовленості деонтології та аксіології, формувалися під впливом робіт науковців, які змістовно та системно

працювали у предметному полі аксіології, зокрема варто згадати таких дослідників, як-от Робін Аттфілд («Теорія цінності та зобов'язання» [5]), Юрген Габермас («Постметафізичне мислення» [1]), Роман Інгарден («Книга про людину» [13]), Рональд Інґлґарт («Модернізація та постмодернізація: культурні, економічні та політичні зміни у 43 суспільствах» [14]), Талкотт Парсонс («Система сучасних суспільств» [19]), Юрій Пелех («Аксіопедагогіка: теоретико-методологічна концепція та практичні перспективи» [20]), Мілтон Рокич («Природа людських цінностей» [24]), Шалом Шварц («Універсалії у змісті та структурі цінностей: теорія та емпіричні перевірки у 20 країнах» [31]), Макс Шелер («Формалізм в етиці та матеріальна етика цінностей» [28]). Аналізуючи феномен цінностей вказані науковці так чи інакше виходили на проблематику їхньої нормативності та належності.

Отже, є підстави стверджувати про наявність вагомого теоретичного підґрунтя щодо постановки питання у дослідницькому дискурсі про змістовну взаємообумовленість теорії належного та аксіологічного знання.

Мета статті полягає у теоретичній аргументації тези про змістовну взаємообумовленість теорії належного та аксіологічного знання. Досягнення відповідної мети зумовлює необхідність реалізації таких дослідницьких завдань: 1) систематизації аргументів щодо аксіологічного аспекту теорії належного; 2) узагальнення наукових позицій щодо нормативності цінностей та ціннісних феноменів; 3) окреслення методологічного потенціалу парадигмізації тези про змістовну взаємообумовленість теорії належного та аксіологічного знання. Методологічну основу дослідження становлять сукупність методів і прийомів наукового пізнання, які забезпечили можливість досягнення заявленої мети й реалізації заявлених дослідницьких завдань. Зокрема, метод інформаційного пошуку залучено для формування вибірки наукових матеріалів, що пов'язані із заявленою темою дослідження. Методи індукції та дедукції застосовувалися для уточнення термінологічного та понятійного апарату дослідження. Викор-

истання методу структурно-системного аналізу зумовлене необхідністю сформулювати розуміння таких складних явищ, як-от деонтологія та аксіологія. Абстрактно-логічний метод знадобився для формування теоретичних узагальнень щодо методологічного потенціалу парадигмізації тези про змістовну взаємообумовленість теорії належного та аксіологічного знання. Метод узагальнення забезпечив формулювання висновків на основі проведеного дослідження.

Основний зміст. Відповідно до заявленої мети та завдань передусім звернемо увагу на аргументацію щодо аксіологічного аспекту теорії належного. Тут варто охарактеризувати власне феномен теорії належного.

Традиційно дисципліну, яка досліджує сферу належного прийнято позначати терміном «*деонтологія*» (від грец. *«deon»* – належний). Усталено вважається, що у межах відповідної теорії категорії належного, ідеального, універсального та нормативного є вихідними під час аналізу соціальних реалій [10]. Крім цього, досі у межах деонтології сформовано власний категоріально-понятійний апарат, що включає такі поняття, як-от «обов'язок», «належне», «імператив поведінки», «відповідальності», «практичний інтерес» [4]. При цьому специфіка категорії належного полягає у її конструктивному та мотиваційному навантаженні, оскільки ця категорія детермінує спрямування практичного мислення індивідів, адже належне скеровує його поведінку у соціальній практиці [7]. Водночас категорія належного потрактовується і як інструмент інтеграції світу цінностей та практичного світу людських вчинків: маєсья на увазі перетворення ціннісного потенціалу (цінного, корисного, позитивного) у практичну необхідність у контексті діяльності певного суб'єкта (має бути зроблене, бо цінне, корисне, позитивне) [6].

Теорія належно генетично пов'язана з етикою та моральною проблематикою, природою якої у площині міжлюдських відносин. Свого часу Роберт Евін наголошував, що «мораль бере свій початок у відносинах між людьми, і ці відносини надають моралі

її сенсу» [9, с. 150]. Водночас, на переконання австралійського мислителя, відносини мають перспективу, якщо засновані, щонайменше, на таких цінностях як довіра та лояльність. Відповідно до поглядів Евіна вказані цінності засадничі і для соціальних правил, права та обов'язків [9, с. 174–175]. Зрештою, наголошував дослідник, суспільна взаємодія і координація індивідів уможливленні саме цінностями, що їх поділяють (приймають) суб'єкти. З означеного походить, що засвоєння соціумом та окремим індивідом певної системи цінностей – взаємодії, толерантності, довіри і поваги, є важливою передумовою суспільної злагоди.

У контексті аргументації наявності аксіологічного аспекту теорії належного вважаємо за необхідне звернення до класичної праці Джона Ролза «Теорія справедливості», що є прикладом пошуку моделі суспільства, що забезпечує особисті свободи та унеможливує соціально-економічну нерівність. З точки зору американського мислителя така модель має ґрунтуватися на принципах справедливості, що надаватиме їй нормативного характеру [23]. Іншими словами, нормативний характер державних інститутів є похідним від цінностей, що в їхній основі, зокрема такою фундаментальною цінністю для Ролза є справедливість. Зокрема, дослідник вказує, що з погляду теорії справедливості найважливішим природним обов'язком є обов'язок підтримувати та розбудовувати справедливі інституції: «цей обов'язок має дві частини: по-перше, ми повинні дотримуватися справедливих інституцій і виконувати свою функцію у них, коли вони існують і стосуються нас; і по-друге, ми повинні допомагати у встановленні справедливих устроїв, коли їх не існує, принаймні тоді, коли це можна зробити з невеликими витратами для нас самих» [23, с. 293–294]. Як бачимо, формуючи обов'язки індивіда щодо суспільних інституцій Ролз оперує категоріями теорії належного – обов'язок і належність, що їх прямо пов'язує з безперечно ціннісним феноменом – справедливістю.

Водночас, торкаючись теми суспільної злагоди доречно звернути увагу на міркування американського філософа Томас

Скенлон, апологета договірної теорії моралі. Засадничою тезою для мислителя була думка, що «моральними правилами є такі, які жодна зі сторін не могла б обґрунтовано відхилити або які не могли б бути обґрунтовано відхилені довіреною особою від імені будь-якої сторони, за умови, що кожна з цих сторін має власну точку зору» [26, с. 114]. З вказаної тези походить, що всякий суб'єкт апіорі має право на власну позицію (і власні цінності), якими він керується у життєвій практиці. Визнання і розуміння цінностей іншої особи виступає підставою конструктивної взаємодії, тобто через повагу до інакшості, зокрема ціннісної, лежить шлях до продуктивних (і взагалі – будь-яких) відносин з іншими особами. У розвиток цієї позиції додамо, що повага до іншого посідає важливе місце і серед мотивів визнання та реального дотримання певних правил, норм або законів.

З точки зору аргументації аксіологічного аспекту теорії належного важливими є міркування Герберта Гарта, який надавав особливого значення ціннісному мотиву виконанню особистістю своїх обв'язів. Англійській дослідник наголошував, що визнання особою цінності власне правила (норми, закону і ширше правопорядку) принципово важливе для підтримання соціального порядку [11, с. 259–260]. Зрештою прийняття необхідності діяти за встановленими правилами також має ціннісний аспект, адже, наголошує Гарт, ціннісно маркуючи дотримання певного способу поведінки – у формі правила чи норми, людина приймає його як керівництво до дії, до того ж необхідне й прийнятне для суспільства. З іншого боку, потенціал дотримання певних правил чи норм тим більший, чим більшою мірою вони відображають й захищають життєво важливі цінності, що важливі для забезпечення індивідуальної безпеки й суспільного спокою [11, с. 259–260]. Такий підхід важливий і у контексті правотворення – законодавець чітко усвідомлює, на захист яких цінностей спрямований певний правовий акт, і у площині правозастосування суб'єкти певних правовідносин мають розуміти, яким цінностям завдається шкода внаслідок порушення правила, норм або законів.

На залежності моральних обов'язків та практичної поведінки від ціннісних орієнтацій наполягав і британський філософ Робін Атфілд, який аргументував, що зобов'язання вчиняти певні дії (або утримуватися від них) походить від усвідомлення того, що такі дії мають вплив на явища, обставини чи процеси, які мають для суб'єкта відповідної дії внутрішню цінність. При цьому усвідомлення належного, розуміння змісту і сенсу обов'язку структурує людську волю, перетворюючи на імперативи поведінки аксіологічні константи – цінність життя, гідності, безпеки, успіху, тощо [5]. З іншого боку, нормативність заснована на гуманістичних цінностях корелює з моральністю, адже характеризується і раціональною обґрунтованістю, і морально-ціннісною виправданістю.

Цікавий зв'язок між теорією належного та аксіологією демонструє у своїх міркуваннях польський дослідник Леон Кой. На підставі семіотико-прагматичного підходу щодо аналізу норм, у яких постає зобов'язання, Кой звертається до наслідків порушення цієї норми, перекладаючи деонтологічну категорію («заборонено» / «обов'язково») мовою аксіології («погано» / «добре») [16, с. 281]. Іншими словами, належне формалізується через оцінку станів деструкції, а обов'язковість дії визначається через те, що її невиконання маркується системою як стан, який привносить негативну цінність (шкоду або деструкцію, наприклад індивідуальній цінності – здоров'ю). Отже, відповідно до поглядів Леона Коя поняття обов'язку логічно та семантично виводиться з поняття цінності – обов'язкове те, що цінне.

Схожу позицію демонструє правознавець та філософ Стефано Бертеа у процесі аналізу концепту правового обов'язку (*legal obligation*), потрактовуючи його як інтерсуб'єктивний феномен, природа якого у спільної людської діяльності та комунікації. Для аргументації аксіологічного аспекту теорії належного важлива думка Стефано Бертеа, що належне набуває реальної сили лише тоді, коли воно резонує з ціннісними орієнтирами суспільства [7]. Міркування Бертеа уможливають висновок, що

формування дієвої та успішної правової системи, як вищої форми імплементації належного у систему суспільних відносин, матиме успіх лише у випадку урахування аксіологічних орієнтирів суспільства (маємо на увазі, справедливості, свободу, рівність, безпеку та стабільність). Увага до відповідних ціннісних орієнтирів зумовлена їхньою реальною мотиваційною силою.

Отже, на підставі наведеного вище маємо аргументацію на користь тези щодо аксіологічного аспекту теорії належного, що, своєю чергою уможливорює твердження про змістовну взаємообумовленість теорії належного та аксіологічного знання. Відповідне твердження ґрунтується і на здійснених нами узагальненнях наукових позицій щодо нормативності цінностей та ціннісних феноменів.

Передусім зауважимо, що цінності та ціннісні феномени є предметом наукової уваги у межах теорії цінностей – аксіології. Дослідники генези аксіології вказують на те, що «рух до аксіології як самостійної філософської дисципліни в інтелектуальній практиці відбувався від загальних міркувань про те, що є цінним для людини до теоретичного виокремлення у структурі буття цінностей як окремого елемента практично можливого до реалізації» [20, с. 54]. Водночас, дисциплінарне становлення аксіології відбувалося під впливом різних філософських наук [12]. Нині у предметне поле аксіології входить, передусім, проблематика розуміння й усвідомлення цінностей, а також таких феноменів, як-от ціннісні орієнтації, ціннісно-сміслова сфера, ціннісна свідомість та аксіологічна культура. Відповідно напрацьовані у межах ціннісної теорії та емпірики матеріали становлять зміст аксіологічного знання, як теоретично обґрунтовану систему поглядів на цінності й ціннісні феномени, їхнє онтологічне, гносеологічне та праксеологічне значення. Зауважимо, що у своїх попередніх роботах нами сформульовані аргументи щодо специфічної ролі для індивідуальної та соціальної практики саме ціннісних детермінант [3, с. 37]. Варто також наголосити, що поняття категоріально-понятійного апарату сучасної аксіології, нині є одними з най-

більш вживаних. У працях філософського, правового, економічного, управлінського й педагогічного напрямів типово зустрічаємо поняття «цінності», «ціннісні орієнтації», «ціннісні стандарти», «ціннісно-смілова сфера». При цьому спеціальний аналіз дозволяє виявити у дослідженнях різних науковців позиції щодо нормативності цінностей та ціннісних феноменів.

Звернемо увагу на міркування Юргена Габермаса представлені у збірці «Постметафізичне мислення» [1], центральною думкою якої можна вважати тезу про значення комунікативної раціональності для соціальної матерії, засад суспільного ладу. Як специфічний феномен комунікативна раціональність пов'язана суб'єкт-суб'єктною моделлю комунікативної дії. При цьому, зауважимо, що комунікативна дія має ціннісний аспект, що не позбавлений певної парадоксальності, адже комунікація відбувається або завдяки спільним цінностям, або, у разі відсутності таких, через формування цінностей, що виступатимуть міжсуб'єктними смисловими орієнтирами. Попри те, що сам Габермас наголошує на приватному (особистісному) характері цінностей, на відміну від норми (належного), у його ж міркуваннях цінності є важливими елементами «життєвого світу» людини і суспільства. Крім того, такі цінності, як-от справедливість, що набуває свого виразу у справедливих правилах (нормах) співіснування, здатні виконувати консолідуючу функцію. Отже, з певними застереженнями, спираючись на міркування Юргена Габермаса можна стверджувати, що цінності не позбавлені конотацій нормативності. Правомірність вказаного твердження підкріплена зауваженням українського філософа Анатолія Єрмоленка, що довгий час функцію етичних цінностей як і норм розглядали передусім під кутом зору регуляції людських відносин [2, с. 134], отже цінності і норми належать до одного філософського дискурсу.

Важливою у контексті нашого дослідження є позиція, яку обстоював німецький філософ Макс Шелер у роботі «Формалізм в етиці та матеріальна етика цінностей» (1973), щодо феномену цінностей, які утво-

рюють систему аксіологічних категорій, що структурують духовно-практичні орієнтації кожної людини [28]. З точки зору Шелера, цінності є засобом актуалізації морального обов'язку людини, а її моральна дія є підтвердженням значущості моральних цінностей. З іншого боку, цінності постають тією об'єктивною силою, що здатна накладати обмеження на бажання та дії людини. У розвиток позиції М. Шелера польські дослідники Адам Пляччак і Сабіна Заремба-Варнке сформулювали тезу, що «обов'язки особистості мають відповідати не тільки закону чи загальноприйнятим принципам, а й зумовлюватися бажанням діяти відповідно до цих цінностей» [21, с. 117]. Відповідний підхід вказує на зв'язок між засвоєнням і усвідомленням певних цінностей та змістом життєвої практики особистості. До того ж прийняття індивідом певних цінностей має наслідком формування ціннісних орієнтацій та переконань, що виступають критерієм належності й моральної прийнятності певних рішень, дій чи бездіяльності. Зрештою, Макс Шелер у роботі «Формалізм в етиці та матеріальна етика цінностей» (1973) послідовно доводив, що категорія належного повністю залежить від категорії цінності і належне не є самодостатнім джерелом моралі [28]. Втім, незаперечним є зв'язок між належним і цінним, як і потенціал реалізації особою обов'язку за умови внутрішнього прийняття й переживання його ціннісних засад.

Вагомі аргументи щодо взаємообумовленості теорії належного та аксіологічного знання знаходимо і в американського соціального психолога та соціолога Мілтона Рокіча. Мислитель дотримувався позиції, що цінності людини є відносно невеликою, усталеною ієрархічною системою глибинних переконань щодо бажаних цілей життя та способів їх досягнення: «цінності – це стійка віра в те, що певні форми поведінки чи стану світу (state of existence) більш прийнятні для особистості та суспільства, ніж будь-які інші» [24, с. 5]. Показово, що цінності дослідник поділив на дві типологічних групи: 1) термінальні – це переконання у тому, що певні цілі індивідуального існування з особистою та суспільною точок зору

гідні того, аби їх прагнути; 2) інструментальні – це переконання у тому, що певний спосіб дії є з особистої та суспільної точок зору є найбільш прийнятними у будь-яких ситуаціях. Найважливішим у контексті нашого дослідження є трактування М. Рокічем цінностей особливими ментальними утвореннями, що виконують роль стандартів та орієнтирів для життєвої практики індивіда і соціуму. Тобто цінності постають як внутрішнє інтегроване належне та містять у собі відчуття нормативного обов'язку. Додамо, що про здатність цінностей виконувати функцію стандартів морально-етичного вибору свого часу також писали Шаломо Шварц і Вольфганг Більські [30].

Значний внесок у формування сучасного аксіологічного знання зробив американський соціолог і політолог Рональд Інглегарт. Відповідно до його уявлень, цінності є глибинні та відносно стабільні життєві пріоритети (потреби) та інтелектуальні орієнтації (переконання) індивідів та соціумів, що формуються з часом (упродовж життя) під впливом об'єктивних соціальних умов та рівня економічного розвитку [14]. Грунтуючись на результатах регулярних досліджень World Values Survey, науковець обстоює точку зору, про засадниче значення цінностей для суспільного поступу й індивідуального розвитку. З результатів досліджень Р. Інглегарта та його колег походить, що індивідуальні та суспільні цінності мають визначальне значення для реального змісту певних суспільно-політичних систем, характерних для них економічних моделей розвитку й культурних особливостей. При цьому, і це важливо для нашого дослідження, обов'язковим і належним на рівні права й моралі стає те, що корелює з пануючими у межах певного соціуму цінностями й моральними стандартами. З означеного, також походить можливість твердження про взаємообумовленість теорії належного та аксіологічного знання.

Зрештою, перелік дослідників, які наводять аргументи щодо обґрунтованості тези про змістовну взаємообумовленість деонтології та аксіології, можна продовжувати і далі. Втім, переконані, що уважний читач зрозумів нашу логіку й

наукову позицію. Отже, вважаємо за необхідне (і належне) окреслити методологічний потенціал парадигмізації тези про змістовну взаємообумовленість теорії належного та аксіологічного знання. Зауважимо, що у контексті нашого дослідження парадигмізації, як похідне від поняття «парадигма» – це надання певній тезі через процедури доказування й аргументації статусу методологічної установки, що надалі сприяє вирішенню певних теоретичних і практичних задач і завдань.

Вважаємо, що установка про змістовну взаємообумовленість деонтології та аксіології підлягає парадигмізації, оскільки має методологічний потенціал у контексті формування моральних принципів і настанов та пов'язаних з ними внутрішніх імперативів, як, зокрема, основи службового обов'язку, особливо важливого для представників професій, що відносяться до типу «людина – людина». Усвідомлення суспільного (вужче – професійного) обов'язку прямо вимагає розуміння його ціннісних засад. Водночас, цінності-норми (інструментальні цінності) функціональні за умови розуміння змісту понять деонтологічного ряду – «обов'язок», «належне», «імператив поведінки», «відповідальності», з подальшим перетворенням відповідних феноменів на особисті якості й мотиви, детермінанти практичної діяльності і вибору способів поведінки. Означена методологічна перспектива виступає стимулом перманентної наукової уваги як до напрацювань теорії належного, так і здобутків аксіологічного знання.

Висновки. За підсумками пропонованого дослідження констатуємо, що теза про змістовну взаємообумовленість теорії належного та аксіологічного знання має теоретичне підґрунтя, що його утворюють здобутки деонтології та аксіології. Зокрема, в роботі систематизовано аргументи щодо аксіологічного аспекту теорії належного і нормативності цінностей та ціннісних феноменів.

До цих аргументів належать положення, що: 1) засвоєння соціумом та окремим індивідом певної системи цінностей – взаємодії, толерантності, довіри і пова-

ги, є важливою передумовою суспільної злагоди; 2) визнання і розуміння цінностей іншої особи виступає підставою конструктивної взаємодії, а повага до іншого посідає важливе місце серед мотивів дотримання певних правил, норм або законів; 3) потенціал дотримання певних правил чи норм тим більший, чим більшою мірою вони відображають й захищають життєво важливі цінності; 4) увага до відповідних ціннісних орієнтирів зумовлена їхньою реальною мотиваційною силою; 5) цінності і норми належать до одного філософського дискурсу; 6) незаперечним є (1) зв'язок між належним та цінним, як і (2) потенціал реалізації особою обов'язку за умови внутрішнього прийняття й переживання його ціннісних засад.

Вказані аргументи дозволяють порушувати питання про парадигматичні тези про змістовну взаємообумовленість теорії належного та аксіологічного знання. Означена методологічна перспектива виступає стимулом перманентної наукової уваги як до напрацювань теорії належного, так і здобутків аксіологічного знання, зокрема зважаючи на її методологічне значення у контексті формування моральних принципів і настанов та пов'язаних з ними внутрішніх імперативів представників професій, що відносяться до типу «людина – людина». Водночас, теза про змістовну взаємообумовленість теорії належного та аксіологічного знання має і інші напрями застосування, чому буде присвячена наша дослідницька увага у наступних дослідженнях.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Габермас, Ю.** (2011). Постметафізичне мислення. Кив : Дух і літера.
2. **Єрмоленко, А. М.** (2010). *Соціальна етика та екологія. Гідність людини – шанування природи*. Київ : Лібра.
3. **Матвійчук, А. В., Смаль, І. І.** (2025). Ціннісні детермінанти євроінтеграційних процесів. *Гілея: науковий вісник*, 203–204 (1–2), 34–41. [https://doi.org/10.31392/Hileya-PHILOSOPHICAL-2025.203-204\(1-2\).05](https://doi.org/10.31392/Hileya-PHILOSOPHICAL-2025.203-204(1-2).05)
4. **Матвійчук, А. В.** (2014). *Екологічна деонтологія: філософсько-методологічне осмислення наукових перспектив*. Рівне : О. Зень.
5. **Attfield, R. A.** (2020). *Theory of Value and Obligation*. New York : Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003018476>
6. **Audi, R.** (2024). *Of Moral Conduct: A Theory of Obligation, Reasons, and Value*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781009266987>
7. **Berteau, St.** (2021). Contemporary theories of legal obligation. *Contemporary Perspectives on Legal Obligation*, Oxford, Routledge, pp. 1–17. <https://doi.org/10.4324/9780429293412-1>
8. **Etzioni, A.** (1995). *Die Entdeckung des Gemeinwesens. Ansprüche, Verantwortlichkeiten und das Programm des Kommunitarismus*. Stuttgart.
9. **Ewin, R. E.** (1981). *Co-operation and Human Values*. Brighton : Harvester Press.
10. **Gaus, G.** (2001). What is Deontology? Part Two: Reasons to Act. *Journal of Value Inquiry*, 35, 179–193. <https://doi.org/10.1023/A:1010351814780>
11. **Hart, H.** (2025). The concept of obligation. *Jurisprudence*, 16(2), 258–268. <https://doi.org/10.1080/20403313.2025.2479930>
12. **Hirose, I., Olson, J.** (2015). *The Oxford Handbook of Value Theory (Oxford Handbooks)*. New York : Oxford University Press.
13. **Ingarden, R.** (1987). *Książeczka o człowieku*. Kraków : Wydawnictwo literackie.
14. **Inglehart, R.** (1997). *Modernization and postmodernization: Cultural, economic, and political change in 43 societies*. Princeton, NJ : Princeton University Press.
15. **Irwin, T.** (2024). The Philosophy and History of the Moral 'Ought': Some of Anscombe's Objections. *Ethic Theory Moral Prac*, 27, 667–680. <https://doi.org/10.1007/s10677-023-10398-w>

16. **Koj, L.** (2025). The Definition of Obligation. In M. Hetmański, J. Pomorski (Eds.). *Investigations in the Theory of Knowledge at the Maria Curie-Skłodowska University* (pp. 275–287). Leiden : Koninklijke Brill.
17. **MacIntyre, A.** (1988). *Whose Justice? Which Rationality?* University of Notre Dame Press.
18. **Nozick, R.** (1974). *Anarchy, State and Utopia*. New York: Basic Books, Inc, Publishers.
19. **Parsons, T.** (1971). *The system of modern societies*. Englewood Cliffs (NJ) Prentice-Hall.
20. **Pelekh, Y.** (2024). *Axiopedagogy: Theoretical And Methodological Concept And Practical Perspectives*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
21. **Plachciak, A., Zaremba-Warnke, S.** (2021). Deontological aspects of sustainable consumption. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 65 (2), 114–126. <https://doi.org/10.15611/pn.2021.2.08>
22. **Prichard, H. A.** (1949). Does Moral Philosophy Rest on a Mistake? In *Moral Obligation: Essays and Lectures* (pp. 1-17). Oxford : Clarendon Press.
23. **Rawls, J. A.** (1971). *Theory of Justice*. Cambridge, MA : Harvard University Press.
24. **Rokeach, M.** (1973). *The nature of human values*. New York : Free Press.
25. **Ross, W. D.** (1988). *The right and the good*. Indianapolis : Hackett Pub. Co.
26. **Scanlon, T. M.** (1977). Contractualism and Utilitarianism. In A. Sen, B. Williams (Eds.). *Utilitarianism and Beyond*. Cambridge: Cambridge University Press (pp. 103–128).
27. **Scanlon, T.** (1998). *What We Owe to Each Other*. Harvard University Press.
28. **Scheler, M.** (1973). *Formalism in Ethics and Non-Formal Ethics of Values*. Northwestern University Press.
29. **Schmidt, D.** (2023). The Is-Ought Problem. *Living together: inventing moral science* (pp. 11–15). New York : Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780197658505.003.0002>
30. **Schwartz, S. H.** (1992). Universals in the content and structure of values: Theory and empirical tests in 20 countries. *Advances in experimental social psychology*, 25, 1–65. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60281-6](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60281-6)
31. **Schwartz, S., Bilsky, W.** (1987). Toward a universal psychological structure of human values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53 (3), 550–562. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.53.3.550>
32. **Walschots, M.** (2022). Hutcheson's Theory of Obligation. *Journal of Scottish Philosophy*. 20 (2), 179–193. <https://doi.org/10.3366/jsp.2022.0329>

REFERENCES

1. **Habermas, Yu.** (2011). *Postmetafizyczne myślenia [Post-metaphysical thinking]*. Kyiv: Dukh i litera [in Ukrainian].
2. **Yermolenko, A. M.** (2010). *Sotsialna etyka ta ekolohiia. Hidnist liudyny – shanuvannya pryrody [Social ethics and ecology. Human dignity – respect for nature]*. Kyiv: Libra [in Ukrainian].
3. **Matviichuk, A. V., Smal, I. I.** (2025). Tsinnisni determinanty yevrointehratsiinykh protsesiv [Value determinants of European integration processes]. *Hileia: naukovyi visnyk*, 203–204 (1–2), 34–41. [https://doi.org/10.31392/Hileya-PHILOSOPHICAL-2025.203-204\(1-2\).05](https://doi.org/10.31392/Hileya-PHILOSOPHICAL-2025.203-204(1-2).05) [in Ukrainian].
4. **Matviichuk, A. V.** (2014). *Ekolohichna deontolohiia: filosofo-metodolohichne osmyslennia naukovykh perspektyv [Ecological deontology: philosophical and methodological understanding of scientific perspectives]*. Rivne: O. Zen. [in Ukrainian].
5. **Attfield, R. A.** (2021). *Theory of Value and Obligation*. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003018476> [in English].

6. **Audi, R.** (2024). *Of Moral Conduct: A Theory of Obligation, Reasons, and Value*. Cambridge University Press. [in English]. <https://doi.org/10.1017/9781009266987>
7. **Berteau, St.** (2021). Contemporary theories of legal obligation. *Contemporary Perspectives on Legal Obligation*, Oxford, Routledge, Pp. 1–17 <https://doi.org/10.4324/9780429293412-1>. [in English].
8. **Etzioni, A.** (1995). *Die Entdeckung des Gemeinwesens. Ansprüche, Verantwortlichkeiten und das Programm des Kommunitarismus [The Discovery of the Community. Claims, Responsibilities, and the Program of Communitarianism]*. Stuttgart. [in German].
9. **Ewin, R. E.** (1981). *Co-operation and Human Values*. Brighton: Harvester Press. [in English].
10. **Gaus, G.** (2001). What is Deontology? Part Two: Reasons to Act. *Journal of Value Inquiry*, 35, 179–193. <https://doi.org/10.1023/A:1010351814780> [in English].
11. **Hart, H.** (2025). The concept of obligation. *Jurisprudence*, 16(2), 258–268. <https://doi.org/10.1080/20403313.2025.2479930> [in English].
12. **Hirose, I., & Olson, J.** (2015). *The Oxford Handbook of Value Theory (Oxford Handbooks)*. New York: Oxford University Press. [in English].
13. **Ingarden, R.** (1987). *Książeczka o człowieku [A little book about a person]*. Kraków: Wydawnictwo literackie. [in Polish].
14. **Inglehart, R.** (1997). Modernization and postmodernization: Cultural, economic, and political change in 43 societies. Princeton, NJ: Princeton University Press. [in English].
15. **Irwin, T.** (2024). The Philosophy and History of the Moral 'Ought': Some of Anscombe's Objections. *Ethic Theory Moral Prac*, 27, 667–680. <https://doi.org/10.1007/s10677-023-10398-w> [in English].
16. **Koj, L.** (2025). The Definition of Obligation. In M. Hetmański, J. Pomorski (Eds.). *Investigations in the Theory of Knowledge at the Maria Curie-Skłodowska University* (pp. 275–287). Leiden: Koninklijke Brill. [in English].
17. **MacIntyre, A.** (1988). *Whose Justice? Which Rationality?* University of Notre Dame Press. [in English].
18. **Nozick, R.** (1974). *Anarchy, State and Utopia*. New York: Basic Books, Inc, Publishers. [in English].
19. **Parsons, T.** (1971). *The system of modern societies*. Englewood Cliffs (NJ) Prentice-Hall. [in English].
20. **Pelekh, Y.** (2024). *Axiopedagogy: Theoretical And Methodological Concept And Practical Perspectives*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego. <https://doi.org/10.35619/iu.v1i22.715> [in English].
21. **Plachciak, A., & Zaremba-Warnke, S.** (2021). Deontological aspects of sustainable consumption. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 65(2), 114–126. <https://doi.org/10.15611/pn.2021.2.08> [in English].
22. **Prichard, H. A.** (1949). Does Moral Philosophy Rest on a Mistake? In *Moral Obligation: Essays and Lectures* (pp. 1–17). Oxford: Clarendon Press. [in English].
23. **Rawls, J. A.** (1971). *Theory of Justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press. [in English].
24. **Rokeach, M.** (1973). *The nature of human values*. New York: Free Press [in English].
25. **Ross, W. D.** (1988). *The right and the good*. Indianapolis: Hackett Pub. Co [in English].
26. **Scanlon, T. M.** (1977). Contractualism and Utilitarianism. In A. Sen, B. Williams (Eds.). *Utilitarianism and Beyond*. Cambridge: Cambridge University Press (pp. 103–128). [in English].
27. **Scanlon, T.** (1998). *What We Owe to Each Other*. Harvard University Press. [in English].
28. **Scheler, M.** (1973). *Formalism in Ethics and Non-Formal Ethics of Values*. Northwestern University Press. [in English].

29. **Schmidtz, D.** (2023). The Is-Ought Problem. Living together: inventing moral science (pp. 11–15). New York: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780197658505.003.0002> [in English].

30. **Schwartz, S. H.** (1992). Universals in the content and structure of values: Theory and empirical tests in 20 countries. *Advances in experimental social psychology*, 25, 1–65. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60281-6](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60281-6) [in English].

31. **Schwartz, S., Bilsky, W.** (1987). Toward a universal psychological structure of human values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53(3), 550–562. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.53.3.550> [in English].

32. **Walschots, M.** (2022). Hutcheson's Theory of Obligation. *Journal of Scottish Philosophy*. 20(2), 179–193. <https://doi.org/10.3366/jsp.2022.0329> [in English].



Стаття поширюється на умовах ліцензії
відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 07.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.10.2026